

Jarosław Gołębiowski

Katedra Polityki Agrarnej i Marketingu SGGW

Zmiany w konsumpcji zbóż i przetworów zbożowych w Polsce w latach 1989–1995

Uwagi wstępne

W sierpniu 1989 r. rozpoczęła się zasadnicza faza przedsięwzięcia nazwanego potocznie urynkowaniem gospodarki żywnościowej. Objęła ona zniesienie urzędowych cen detalicznych żywności oraz urzędowych cen skupu produktów rolnych. Swoboda ustalania cen oraz zniesienie dotacji pociągnęły za sobą lawinowy wzrost cen artykułów żywnościowych. Szczególnie wyraźny wzrost cen dotyczył tych obszarów gospodarki żywnościowej, które były dotychczas w największym stopniu dotowane, tj. sektora zbożowego i branży mleczarskiej. Uwolnienie w 1990 r. cen środków do produkcji rolnej i artykułów zaopatrzeniowych uruchomiło inne procesy gospodarcze w sferze rolnictwa i gospodarki żywnościowej. Polegały one przede wszystkim na obniżeniu rozmiarów produkcji rolniczej, zarówno roślinnej jak i zwierzęcej, oraz na spadku produkcji w przemyśle rolno-spożywczym. Na procesy te nakładały się zmiany struktury podmiotowej gospodarki, wynikające głównie z procesów prywatyzacyjnych, oraz wzrost konkurencji wewnętrznej i zewnętrznej. W efekcie tych procesów nastąpiła wyraźna poprawa oferty rynkowej polskich producentów. Zjawiska te w sposób bardzo znaczący wpłynęły na zmiany w poziomie i strukturze spożycia żywności. Z drugiej jednak strony konsumpcja żywności była bardzo silnie determinowana zmianami w sytuacji materialnej gospodarstw domowych. Szczególnie w początkowym okresie, kiedy to nastąpiło gwałtowne obniżenie dochodów realnych ludności.

Celem opracowania jest przedstawienie zmian w konsumpcji zbóż i artykułów zbożowych, jakie wystąpiły w Polsce w latach 1989–1995. Obejmuje ono dwie części. W pierwszej zostaną przedstawione tendencje w konsumpcji i zużyciu zbóż. Analiza ta została przeprowadzona w oparciu o bilanse zbożowe. W drugiej szczegółowej ocenie poddane zostaną zmiany w konsumpcji artykułów zbożowych w różnych typach gospodarstw domowych. Badanie przemian w spożyciu artykułów zbożowych obejmuje analizę zmian w wydatkach na przetwory zbożowe oraz analizę poziomu i struktury konsumpcji tychże produktów. W części tej wykorzystano informacje z badań budżetów rodzinnych prowadzonych przez GUS.

Chłonność rynku zbóż w Polsce w latach 1989–1995

Chłonność krajowego rynku zbóż, będąca synonimem popytu na nie, mierzona jest wielkością łącznego zużycia ich ziarna. Zużycie to obejmuje siew, spasanie, spożycie przetworów zbożowych oraz przetwórstwo przemysłowe (produkcja spirytusu, piwa). Dodatkowo dolicza się do tego straty poniesione w sferze produkcji, przechowywania i przetwórstwa. Wśród wymienionych na szczególną uwagę zasługuje spożycie przetworów zbożowych przez ludność i zużycie na potrzeby paszowe dla zwierząt. Produkty otrzymane w tym drugim przypadku są również przeznaczone do spożycia. Upraszczając, uznaje się, że w pierwszym przypadku mamy do czynienia ze spożyciem bezpośrednim zbóż, a w drugim ze spożyciem pośrednim (Farkowski 1989). Inne pozycje, a więc siew oraz ubytki i straty, mają udział w bilansie zbożowym. Odsetek zbóż przeznaczony na siew jest względnie stałą pozycją, ściśle związaną z areałem uprawy zbóż. Szczegółowej analizie w przedstawionym opracowaniu poddana zostanie jedynie konsumpcja bezpośrednia. Pominięte będą natomiast, poza przedstawieniem ogólnych tendencji, kwestie konsumpcji pośredniej i pozostałych kierunków zagospodarowania zbóż.

W końcowym okresie lat osiemdziesiątych zużycie globalne zbóż utrzymywało się na bardzo wysokim poziomie. W sezonach 1989/90–1991/92 wynosiło ono 27–29 mln t rocznie. W roku 1992/93 zużycie zbóż na cele konsumpcji bezpośredniej i pośredniej oraz na wysiew łącznie ze stratami i ubytkami wyniosło zaledwie 23,7 mln t. Oznaczało to spadek zużycia krajowego o 5,6 mln t, tj. o 19% w stosunku do rekordowego pod względem konsumpcji zbóż okresu 1989/90. Procesy dostosowawcze po stronie spożycia zbóż znalazły odbicie głównie w redukcji zużycia na pasze.

W roku gospodarczym 1992/93 udział paszowego wykorzystania zbóż w zużyciu ogółem zmniejszył się o ponad 5% w stosunku do roku poprzedniego i osiągnął poziom 61%. Oznaczało to zmniejszenie spasania zbóż o blisko 4 mln t. Odpowiednio wzrósł natomiast udział pozostałych pozycji, w tym głównie konsumpcji bezpośredniej. Na ograniczenie zużycia na paszę wpłynęło zmniejszenie zasobów zbóż wynikające z kłęskowo niskiej produkcji. Zbiory zbóż wyniosły w tym sezonie zaledwie 19,9 mln t, co stanowiło niewiele ponad 70% zbiorów z rekordowego roku 1990/91. Szczegółowe dane dotyczące zmian w produkcji i zagospodarowaniu zbóż w Polsce przedstawia tabela 1.

Jak wynika z danych tabeli 1, w roku gospodarczym 1993/94 mimo wyższych o ok. 0,3 mln t niż w roku poprzednim ogólnych zasobów zbóż krajowe spożycie zbóż wyniosło 23,3 mln t i było o blisko 2% (0,5 mln t) niższe niż w sezonie 1992/93. O skali spadku krajowego zużycia przesądziła głównie redukcja spasania. W strukturze krajowego zużycia wzrósł do blisko 26% udział konsumpcji bezpośredniej, podczas gdy udział spasania obniżył się z 62% do 59%.

Tabela 1.

Bilans zbóż ogółem* w latach 1989/90–1995/96

Wyszczególnienie	Lata						
	1989/90	1990/91	1991/92	1992/93	1993/94	1994/95	1995/96**
Areał uprawy [ha]	8 311	8 493	8 681	8 279	8 467	8 445	8 532
Zapasy początkowe [tys. t]	1 693	3 050	3 675	1 889	1 133	1 990	1 357
Produkcja [tys. t]	26 888	27 971	27 772	19 928	23 368	21 733	25 860
Dynamika							
1989/90 = 100	100	104,0	103,3	74,1	86,9	80,8	96,2
Rok poprzedni = 100		104	99,3	71,8	117,3	93	119
Import [tys. t]***	3 591	768	330	3 183	804	1 756	1 346
Ogółem zasoby [tys. t]	32 172	31 789	31 777	25 000	25 305	25 479	28 563
Zużycie krajowe [tys. t]	29 042	27 634	28 003	23 774	23 271	24 043	26 244
Dynamika							
1989/90 = 100	100,0	95,2	96,4	81,9	80,1	82,8	90,4
Rok poprzedni = 100		95,2	101,3	84,9	97,9	103,3	109,2
– spożycie [tys. t]	6 517	5 564	5 704	5 788	5 934	5 800	5 815
– wysiew [tys. t]	1 892	1 910	1 816	1 860	1 870	1 856	1 920
– zużycie przemysłowe [tys. t]	336	529	604	612	544	743	809
– spasanie [tys. t]	18 959	18 335	18 583	14 609	13 814	14 674	16 580
– ubytki i straty [tys. t]	1 338	1 296	1 296	905	1 109	970	1 120
Eksport [tys. t]	80	480	1 885	93	44	79	371
Zapasy końcowy [tys. t]	3 050	3 675	1 889	1 133	1 990	1 357	1 948

*) łącznie z kukurydzą, ale z wyłączeniem gryki i prosa

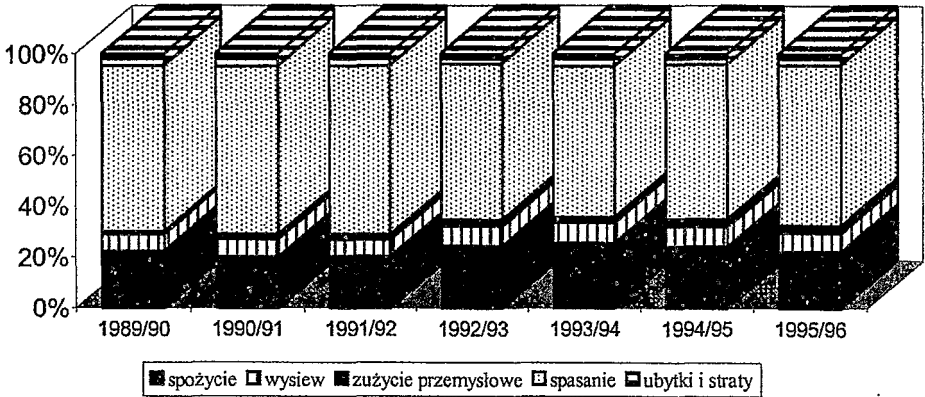
**) dane nieostateczne na podstawie: Rynek zbóż – stan i perspektywy, Raport Rynkowy Nr 10. IERiGŻ, Warszawa, 1996.

***) w latach 1989/90–1990/91 łącznie z pomocą zagraniczną

Źródło: Roczniki Statystyczne GUS 1990–1996.

Najniższym poziomem krajowej konsumpcji zbóż w analizowanym okresie charakteryzował się rok 1993/94. W kolejnych latach mimo pewnych wahań w krajowej produkcji zbóż następował wzrost spożycia ogółem zbóż.

W sezonie 1994/95 przy produkcji krajowej 21,7 mln t zużycie zbóż obejmujące sumę spożycia przetworów zbożowych, liczonego w ekwiwalencie ziarna, wyniosło 24 mln t. W porównaniu z rokiem poprzednim oznaczało to wzrost o ponad 3%, a w porównaniu z kłeskowym pod względem urodzaju sezonem 1992/93 o 1%. Zużycie to było o 14% niższe niż w czterolecium poprzedzającym urynkwienie i o blisko 18% niższe niż w sezonie 1989/90 kiedy osiągnęło rekordowe rozmiary. Wzrost chłonności krajowego rynku zbóż w tym okresie był determinowany głównie wzrostem ich spasanania oraz większym spożyciem bezpośrednim a zwłaszcza zużyciem przemysłowym. W strukturze krajowego zużycia wzrósł udział spasanania do 61% i obniżył się udział konsumpcji bezpośredniej do 24,1%. Tym samym proporcje wykorzystania zbóż powróciły do poziomu ukształtowanego w roku 1992/93 (rys. 1).

Rysunek 1.
Struktura krajowego zużycia zbóż w latach 1989/90–1995/96

Wzrost chłonności krajowego rynku zbóż zapoczątkowany w roku 1994/95 utrzymywał się również w okresie następnym. W sezonie 1995/96 krajowa konsumpcja powiększyła się o dalsze 9% (ok. 2,2 mln t) i osiągnęła poziom 26,2 mln t. Nadal była ona jednak niższa niż w połowie lat osiemdziesiątych i w roku 1990/91. Wzrost zużycia zbóż został osiągnięty poprzez zwiększone zużycie paszowe oraz przemysłowe. Spożycie bezpośrednie pozostało na niezmiennym poziomie.

Zmiany w spożyciu zbóż i produktów zbożowych w latach 1989–1995 w świetle danych bilansowych

Analizę konsumpcji bezpośredniej zbóż i produktów zbożowych w Polsce należy poprzedzić uwagami na temat tendencji kształtowania się tego zjawiska w okresach ubiegłych. Podstawowym zjawiskiem był systematyczny spadek spożycia przetworów zbożowych na głowę ludności. Spożycie to wynosiło w 1950 r. ponad 166 kg, w 1960 r. 145 kg, a w 1980 r. 127 kg. W latach osiemdziesiątych ulegało ono dalszemu obniżaniu aby w 1989 r. osiągnąć poziom 117 kg (Kramer 1993)

Szybki spadek konsumpcji produktów zbożowych na głowę ludności przy utrzymującym się jednocześnie wysokim tempie przyrostu naturalnego powodował, że globalne spożycie zbóż utrzymywało się na poziomie ok. 6 mln t w ekwiwalencie ziarna i 4,5 mln t w ekwiwalencie przetworów.

Okres kształtowania się nowej sytuacji na rynku żywnościowym w Polsce spowodował wyraźne zmiany w konsumpcji produktów zbożowych. Z bilansowych danych GUS wynika, że w 1990 r. w porównaniu z rokiem poprzednim nastąpił spadek jednostkowego popytu i spożycia artykułów zbożowych o 2 kg na głowę

mieszkańca do wielkości 115 kg. Obniżenie konsumpcji w tym okresie było kontynuacją tendencji z lat osiemdziesiątych.

Procesy dostosowawcze do nowej sytuacji w zakresie spożycia zbóż wystąpiły dopiero w 1991 r. Jak wynika z danych tabeli 2, spożycie przetworów zbożowych w roku 1991 wyniosło 116 kg na mieszkańca rocznie i było o 1 kg wyższe niż w roku poprzednim. Na wielkość jednostkowego spożycia produktów zbożowych wpłynęło obniżenie dochodów realnych ludności. Zwyczajowe ruchy cen żywności idące w parze ze wzrostem innych kosztów utrzymania oraz niska w relacji do wzrostu cen dynamika wzrostu wynagrodzeń spowodowały zubożenie społeczeństwa w latach 1990–1991.

Pod wpływem pogarszającej się sytuacji dochodowej społeczeństwa istotne zmiany w dotychczasowym modelu spożycia żywności zaszły również w 1992 r. Zaznaczył się wówczas regres w spożyciu podstawowych produktów białkowych, w tym mięsa i produktów mleczarskich. Równocześnie wzrosło spożycie produktów węglowodanowych, głównie przetworów zbożowych. Spożycie artykułów zbożowych liczone w ekwiwalencie przetworów wyniosło w tym roku 119 kg na jednego mieszkańca.

Szczegółowe dane GUS pokazują, że w 1992 r. w porównaniu z rokiem poprzednim zwiększyło się spożycie pieczywa, w tym głównie pieczywa żytniego, makaronów oraz ryżu. Zaobserwowano natomiast spadek spożycia mąki i brak zmian w poziomie konsumpcji kasz i płatków.

W 1993 r. utrzymywał się w dalszym ciągu regres w spożyciu produktów zwierzęcych. Aby wypełnić lukę w odżywianiu, powstała na skutek ograniczenia drogich artykułów pochodzenia zwierzęcego, zastępowano te produkty tańszymi przetworami zbożowymi (Rejman i in. 1996). W drugiej połowie 1993 r. nastąpiło

Tabela 2.

Spożycie jednostkowe i globalne zbóż w Polsce w latach 1980–1995

Lata	Spożycie jednostkowe zbóż			Spożycie globalne zbóż		
	kg/mieszkańca	1980=100	1988=100	tys. t	1980=100	1988=100
1980	127	100		4 519	100	
1985	118	92,9		4 412	97,6	
1986	118	92,9		4 424	97,9	
1987	118	92,9		4 471	98,9	
1988	117	92,1	100,0	4 438	98,2	100,0
1989	117	92,1	100,0	4 431	98,1	99,8
1990	115	90,6	98,3	4 372	96,7	98,5
1991	116	91,3	99,1	4 449	98,5	100,2
1992	119	93,7	101,7	4 572	101,2	103,0
1993	122	96,1	104,3	4 698	104,0	105,9
1994	120	94,5	102,6	4 630	102,5	104,3
1995	120	94,5	102,6	4 629	102,4	104,3

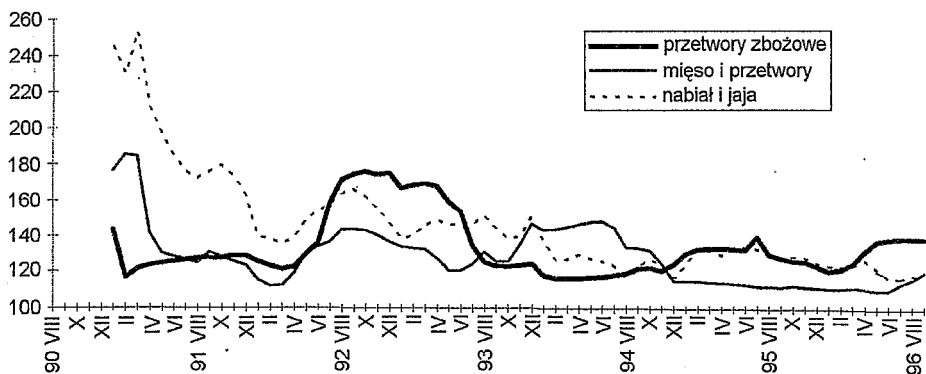
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

również zahamowanie wzrostu cen produktów przetwórstwa zbożowego. Dynamika cen przetworów zbożowych była 2-krotnie niższa niż cen artykułów mięsnych i 1,3 razy niższa niż cen nabiału (rys. 2). Oznaczało to odwrócenie sytuacji w porównaniu z okresem poprzednim, kiedy przetwory zbożowe drożały szybciej niż artykuły mięsne i nabiałowe. Sytuacja ta w powiązaniu z niskimi dochodami ludności spowodowała dalszy wzrost popytu jednostkowego na przetwory zbożowe do poziomu 122 kg na osobę w ekwiwalencie przetworów. W porównaniu z rokiem poprzednim w roku 1993 zwiększyło się spożycie pieczywa żytniego i pszennego. Wzrosła również konsumpcja kasz i płatków zbożowych oraz makaronów. Obniżeniu uległo jedynie spożycie pieczywa mieszanego i mąki.

Po trzyletnim okresie utrzymywania się tendencji wzrostowych w jednostkowym i globalnym spożyciu zbóż i osiągnięciu w 1993 r. wielkości 122 kg, w latach następnych nastąpiło obniżenie konsumpcji przetworów zbożowych. Było to przede wszystkim wynikiem wzrostu dochodów realnych ludności, a co się z tym wiąże również standardu odżywiania.

Czynnikiem, który determinował w tym okresie zmiany konsumpcji zbóż było bez wątpienia również przyspieszenie tempa wzrostu cen produktów przetwórstwa zbożowego. Było ono znacznie wyższe niż produktów zwierzęcych. W tym czasie produkty zbożowe drożały bardziej niż ogół towarów i usług konsumpcyjnych, a także w większym stopniu niż mięso i przetwory oraz produkty mleczarskie.

Ważnym czynnikiem determinującym zmiany konsumpcji produktów zbożowych w całym okresie były zmiany w produkcji i podaży przetworów zbożowych. Przy ogólnym wzroście konsumpcji i przetwórstwa zbóż na cele konsumpcyjne w analizowanym okresie następowała systematyczna redukcja przemiałów zbóż dokonywanych w zakładach przemysłowych. Dane dotyczące przemiałów zbóż i produkcji ważniejszych wyrobów zbożowych w zakładach przemysłowych przedstawia tabela 3.

Rysunek 2.

Zmiany cen wybranych artykułów żywnościowych w latach 1990–1996. (Analogiczny okres roku poprzedniego = 100)

Tabela 3.

Przetwórstwo zbóż w przemyśle zbożowo-młynarskim w latach 1989–1995 (tys. t)

Wyszczególnienie	Lata						
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Przemiał zbóż	5 952,3	3 845,2	3 675,5	3 280	2 819,2	2 772	2 804
Dynamika 1989 = 100	100	64,6	61,7	55,1	47,4	46,6	47,1
– żyto	1 077,6	908,9	759,1	662	489,8		
– pszenica	4 130,8	2 684,2	2 684,9	2 459,4	2 182,3		
Mąka	3 637,7	2 392,6	2 334,7	2 240,7	2 098,4		
Dynamika 1989 = 100	100	65,8	64,2	61,6	57,7		
– żytnia	705,8	576,3	491,8	454,3	362,1		
– pszenna	2 892,7	1 807,2	1 835,1	1 782,4	1 724,5		
Kasza	228,3	76,7	89,7	74,6	68,9		
Dynamika 1989 = 100	100	33,6	39,3	32,7	30,2		
Płatki owsiane	27,4	11	14,9	14	10,3		
Dynamika 1989 = 100	100	40,1	54,4	51,1	37,6		
Makaron	97,2	65,5	65,7	69,5	60,0	67,6	66,8
Dynamika 1989 = 100	100	67,4	67,6	71,6	61,8	69,5	68,7
Pieczywo	3 638,7	3 129,1	2 775	2 633,6	2 707,3	2 750	2 663
Dynamika 1989 = 100	100	86,0	76,3	72,4	74,4	75,6	73,2
– żytnie	117,1	77,1	70,1	65,7	58,9		
– mieszane	2 299,9	2 178,1	1 789,1	1 586,8	1 566,2		
– pszenne	633,4	462,6	397,1	298,5	268,4		

Źródło: Obliczenia własne na podstawie materiałów GUS.

Poziom przemiałów obniżył się w latach 1989–1992 o blisko 45%. Tendencja ta występowała zarówno w przerobie pszenicy, jak i żyta. Redukcja przemysłowego przerobu zbóż objęła także produkcję przetworów zbożowych. Produkcja kasz stanowiła w 1992 r. zaledwie 1/3 stanu z końca lat osiemdziesiątych. Zmniejszyła się również produkcja makaronów – z 97 tys. t w 1989 r. do 65,7 tys. t w 1991 r. Podobne procesy wystąpiły również w piekarnictwie.

W latach 1993–1994 utrzymywał się w dalszym ciągu spadek przemiałów przemysłowych zbóż. W 1994 osiągnął on poziom 2,7 mln ton, tj. o ponad 55% mniej niż w roku 1989. Nowym zjawiskiem było odwrócenie spadkowej tendencji w produkcji makaronów i pieczywa. Poczynając od 1992 r. produkcja makaronów utrzymuje się na wyższym poziomie (za wyjątkiem 1993 r.). Jest to poziom średnio o 2–4 tys. t wyższy niż w krytycznym 1991 r. W 1993 r. nastąpiło również zahamowanie spadkowej tendencji w produkcji pieczywa.

Zmniejszenie przerobu zbóż w zakładach przemysłowych nie zostało spowodowane ograniczeniem popytu. Z danych GUS wynika, że spożycie przetworów zbożowych było w latach 1989–1995 zbliżone, a często wyższe niż w latach osiemdziesiątych. Oznacza to, że część przerobu przemysłowego została zastąpiona przez rozwijający się sektor prywatny. Wykorzystywał on zarówno nowe obiekty młynarskie oddane do eksploatacji po 1989 r. jak i istniejące młyny gospodarcze. W efekcie tych zjawisk znacznie rozwinęła się konkurencja na rynku produktów

zbożowych. W 1993 r. działało ok. 1500 młynów prywatnych. W niewielkiej części realizowały one przemiany usługowe dla gospodarstw rolnych. Większość produktów przemiału tych młynów była przedmiotem obrotów rynkowych lub zużywana przez piekarnie i zakłady cukiernicze.

Wyniki lat 1993–1995 wskazują, że nastąpiła stabilizacja przemysłowego przetwórstwa zbóż. Przemiał zbóż w zakładach przemysłowych utrzymywał się na poziomie 2,8 mln t, produkcja makaronów na poziomie ok. 66 tys. t, a pieczywa 2,7 mln t. Oznacza to prawdopodobnie, że zakończył się proces przemieszczania przetwórstwa zbóż z zakładów przemysłowych do lokalnych. W przypadku produkcji makaronów nastąpiło nie tylko zatrzymanie spadkowej tendencji, ale można mówić nawet o tendencji odwrotnej. Jest to wynik rosnącego zaufania konsumentów do znanych firm młynarskich, makaroniarskich i piekarniczych.

W efekcie rozwój konkurencji na rynku zbożowym, zarówno krajowej jak i zagranicznej, doprowadził do poprawy oferty rynkowej polskiego przemysłu młynarskiego i piekarniczego. Składały się na to wzbogacenie asortymentu i poprawa jakości produktów, pojawienie się na rynku nowych wyrobów, poprzednio nie produkowanych. Nastąpiło również polepszenie funkcjonalności i estetyki opakowań (Karwowski 1995).

Wydatki gospodarstw domowych na żywność i artykuły zbożowe

Podstawę do oceny i porównań przemian w spożyciu produktów zbożowych w różnych typach gospodarstw domowych stanowią badania budżetów gospodarstw domowych prowadzone przez GUS. Badania te obejmują konsumpcję zarówno produktów zbożowych nabywanych na rynku, jak również produktów pochodzących z samozaopatrzenia. W latach 1982–1992 badania prowadzono przy zastosowaniu metody rotacyjnej, polegającej na wymianie, czyli rotacji w ciągu roku badanych rodzin. Od 1982 r. stosowano kwartalną rotację gospodarstw, co oznaczało, że w każdym kwartale badaniem objęte było inne gospodarstwo domowe. W 1993 r. GUS dokonał zmiany metodyki badań. Dane o budżetach gospodarstw domowych za lata 1992–1995 otrzymano przy zastosowaniu metody miesięcznej rotacji. W 1993 r. wprowadzono ponadto do badań dwa dodatkowe typy gospodarstw domowych, które wyraźnie się wyodrębniły na skutek wprowadzenia zmian w systemie funkcjonowania gospodarki i społeczeństwa. Są nimi gospodarstwa osób pracujących na własny rachunek oraz osób utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, określane w skrócie jako gospodarstwa bezrobotnych. Obecnie badaniami budżetów rodzinnych objęte są więc gospodarstwa domowe reprezentujące sześć społeczno-ekonomicznych grup ludności, tj. pracowników, pracowników prowadzących

równocześnie gospodarstwo rolne, rolników, emerytów i rencistów, prowadzących działalność gospodarczą na własny rachunek oraz bezrobotnych.

Wyniki badań budżetów domowych po roku 1993 nie zawsze są więc porównywalne z wcześniejszymi. W tabeli 4 przedstawiono dynamikę dochodów realnych gospodarstw domowych w całym okresie transformacji. Po gwałtownym obniżeniu się w roku 1990 w następnych latach dochody te zaczęły nieznacznie rosnąć, aczkolwiek tempo wzrostu w poszczególnych grupach gospodarstw było zróżnicowane. Szybciej na ogół zwiększały się dochody tych grup, które poniosły w pierwszym okresie przemian ustrojowych największe straty, a więc przede wszystkim ludności wiejskiej. W 1995 r. dochody te wzrosły w stosunku do roku poprzedniego o ponad 8%. Generalnie nieco większa była dynamika dochodów z pracy najemnej lub na własny rachunek niż dochodów z tytułu transferów socjalnych, a więc zasiłków oraz emerytur i rent.

Zmianom przeciętnych wskaźników dochodów realnych towarzyszyły zmiany ich rozkładu. W pierwszych latach transformacji wyraźnie zwiększyło się zróżnicowanie dochodów. W najgorszym położeniu znalazły się gospodarstwa utrzymujące się z niezarobkowych źródeł, czyli różnorakiej pomocy społecznej (zasiłki), oraz, mimo pewnej poprawy sytuacji materialnej po 1993 r., gospodarstwa chłopskie.

Sytuacja gospodarstw pracowniczych była wysoce zróżnicowana, występowały bowiem regiony i zawody, w których robotnicy dobrze zarabiali i ich warunki życia nie uległy pogorszeniu. Działo się tak z reguły w ośrodkach wielkomiejskich i regionach wysoko uprzemysłowionych. Część gospodarstw pracowniczych znajdowała się na granicy sfery ubóstwa. Dotyczyło to przede wszystkim małych miasteczek i niewielkich ośrodków przemysłowych.

Tabela 4.

Dynamika przeciętnych miesięcznych dochodów realnych gospodarstw domowych na 1 osobę

Gospodarstwa domowe	Lata						
	1989	1990	1991	1992	1993*	1994	1995
Pracownicze	100	74,1	75,1	76,3	100	100,4	100,6
Pracowniczo-chłopskie	100	71,7	72,8	73,4	100	102,1	108
Chłopskie	100	62	52,3	53,2	100	99,8	108,5
Emerytów i rencistów	100	84	94	87,2	100	99,5	101,2
Pracujących na własny rachunek					100	100,9	103
Utrzymujących się z niezarobkowych źródeł					100	99,5	95,4

* od 1993 r. tzw. dochody rozporządchalne, które nie są wprost porównywalne z wcześniej rejestrowanymi kategoriami dochodów

Źródło: *Nowe Życie Gospodarcze* Nr 36–08.09.1996, s. 37.

Zamożniejszą część struktury społecznej stanowiły głównie gospodarstwa prowadzących samodzielną działalność gospodarczą oraz lepiej wykształceni i znajdujący się na wyższych szczeblach drabiny zawodowej pracownicy najemni.

Cechą charakterystyczną pierwszego okresu transformacji budżetów domowych był wzrost, poza gospodarstwami emerytów, odsetka wydatków na żywność (o 4–5 punktów procentowych) w wydatkach ogółem. W 1990 r. w prawie wszystkich typach gospodarstw przekroczył on poziom 50%. Jedynie gospodarstwa pracownicze znalazły się poniżej tego progu. Od 1990 r. obserwuje się regularne obniżanie odsetka wydatków na żywność. W niektórych typach gospodarstw obniżył się on w 1995 r. do poziomu 32–37 % ogółu wydatków konsumpcyjnych. Dotyczy to gospodarstw pracowniczych i osób samodzielnie prowadzących działalność gospodarczą. W pozostałych typach gospodarstw odsetek ten utrzymywał się na poziomie od 41–47%. Główną część wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych pochłaniały zatem w analizowanym okresie zakupy żywności. W krajach zachodnich – dla porównania – odsetek ten waha się przeciętnie w granicach 15–25%.

Artykuły zbożowe, obok produktów mięsnych i mleczarskich, stanowią ważną pod względem udziału w konsumpcji grupę artykułów żywnościowych. W strukturze wydatków na żywność przetwory zbożowe stanowiły w 1995 r. od 10,4% w gospodarstwach osób, które samodzielnie prowadzą działalność gospodarczą do prawie 15% w gospodarstwach utrzymujących się z niezarobkowych źródeł utrzymania (tab. 5). W 1989 r. we wszystkich typach gospodarstw udział ten nie przekraczał 9%. Zasadnicza zmiana odsetka wydatków na przetwory zbożowe miała miejsce w pierwszym okresie obowiązywania reguł gospodarki rynkowej i wywołana została gwałtownym obniżeniem dochodów realnych ludności. W 1990 r. w stosunku 1989 r. wystąpił 4–5% (w zależności od typu gospodarstwa domowego) wzrost udziału wydatków na artykuły zbożowe w wydatkach żywnościowych. Zmiana ta okazała się dość trwałym zjawiskiem. W kolejnych latach udział wydatków na artykuły zbożowe ulegał jedynie nieznacznym zmianom i we wszystkich typach gospodarstw utrzymywał się na poziomie z 1990 r.

Wśród artykułów zbożowo-młynarskich najwięcej środków pochłaniały do 1989 r. wydatki na pieczywo. Stanowiły one od 65% w gospodarstwach emerytów i rencistów do 70% w gospodarstwach pracowniczo-chłopskich. Wydatki na mąkę były nieco bardziej zróżnicowane i wynosiły od 10% w gospodarstwach pracowniczych do prawie 20 % w gospodarstwach wiejskich wydatków na produkty zbożowe. W gospodarstwach pracowniczych ważną pozycją budżetu były również wydatki na artykuły cukiernicze i wyroby ciastkarskie. Udział pozostałych produktów, a więc kasz, płatków zbożowych oraz makaronów, był stosunkowo niewielki i w sumie we wszystkich typach gospodarstw nie przekraczał 10%. Zmiany w strukturze budżetu przeznaczonego na przetwory zbożowe jakie zaszły w latach 1989–1990 polegały przede wszystkim na spadku we wszystkich typach gospodarstw udziału wydatków

Tabela 5.

Struktura wydatków na artykuły zbożowe w poszczególnych typach gospodarstw domowych

Wyszczególnienie	Lata						
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
1	2	3	4	5	6	7	8
gospodarstwa pracownicze							
Przetwory zbożowe	100	100	100	100	100	100	100
Pieczywo	69,4	73,2	69,2	70,1	69,8	69,4	69,4
Mąka	10,6	12,1	9,3	9,2	8,7	7,6	7,6
Kasza i płatki	2,6	2,3	2,3	2,5	2,8	2,5	2,7
Makaron	2,4	3,5	5,0	5,3	5,6	6,2	6,2
Ryż	2,5	2,7	2,7	2,7	2,4	2,6	2,7
Wyroby ciastkarskie	10,8	6,2	11,5	10,2	10,7	11,6	11,6
Udział przetworów zbożowych w wydatkach żywnościowych	8,2	11,9	10,1	11,4	12,4	11,4	11,8
gospodarstwa pracowniczo-chłopskie							
Przetwory zbożowe	100	100	100	100	100	100	100
Pieczywo	70,0	70,0	69,8	70,2	70,9	71,2	71,0
Mąka	17,8	20,5	17,3	17,8	16,3	14,8	14,1
Kasza i płatki	4,0	3,3	3,3	3,3	3,4	3,0	3,2
Makaron	1,5	1,5	2,5	2,5	3,3	3,9	3,8
Ryż	2,9	3,0	3,5	2,7	2,6	3,0	3,0
Wyroby ciastkarskie	4,0	1,7	3,6	3,3	3,3	4,2	4,9
Udział przetworów zbożowych w wydatkach żywnościowych	8,8	13,3	10,9	12,3	13,1	12,1	12,3
gospodarstwa rolników							
Przetwory zbożowe	100	100	100	100	100	100	100
Pieczywo	67,9	67,8	68,2	70,3	69,1	70,4	70,5
Mąka	19,2	22,7	19,1	17,3	17,9	16,3	15,2
Kasza i płatki	4,9	3,5	3,8	3,7	3,9	3,3	3,6
Makaron	1,8	1,7	2,6	2,4	3,1	3,4	3,9
Ryż	2,8	2,9	3,3	2,9	2,7	2,7	3,0
Wyroby ciastkarskie	3,4	1,4	3,0	3,2	3,2	3,7	3,9
Udział przetworów zbożowych w wydatkach żywnościowych	8,4	12,4	10,6	11,9	12,5	11,8	11,9
gospodarstwa pracujących na własny rachunek							
Przetwory zbożowe					100	100	100
Pieczywo					65,7	65,3	64,8
Mąka					8,0	6,8	7,2
Kasza i płatki					3,1	2,7	3,1
Makaron					5,9	6,5	6,4
Ryż					2,8	2,7	3,0
Wyroby ciastkarskie					14,5	16,0	15,6
Udział przetworów zbożowych w wydatkach żywnościowych					10,8	10,1	10,4

cd. tabeli 5.

1	2	3	4	5	6	7	8
gospodarstwa emerytów i rencistów							
Przetwory zbożowe	100	100	100	100	100	100	100
Pieczywo	65,2	66,6	63,7	64,4	64,0	63,5	63,6
Mąka	14,5	16,1	12,5	12,5	12,3	11,3	11,1
Kasza i płatki	5,0	4,0	4,0	4,1	4,9	4,5	4,5
Makaron	3,0	3,9	5,8	5,9	6,2	6,9	6,8
Ryż	4,1	4,7	4,8	4,4	3,8	4,0	4,1
Wyroby ciastkarskie	8,2	4,5	9,1	8,6	8,7	9,7	9,9
Udział przetworów zbożowych w wydatkach żywnościowych	8,9	12,8	10,7	11,8	13,1	11,9	12,4

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Budżetów gospodarstw domowych w 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995.

na artykuły mniej przetworzone. Zaliczyć tu należy głównie mąkę oraz kasze i płatki zbożowe. W tym ostatnim przypadku spadek był jednak stosunkowo niewielki, a w gospodarstwach pracowniczych odsetek ten pozostawał w analizowanych latach na poziomie z okresu przed urynkowieniem gospodarki. Nie uległ większym zmianom udział wydatków na pieczywo. Wzrósł natomiast odsetek środków przeznaczanych na wyroby ciastkarskie oraz makaron.

W przypadku tej ostatniej grupy należy podkreślić bardzo wysoką dynamikę wzrostu. We wszystkich typach gospodarstw domowych w 1995 r. udział wydatków na makaron przekroczył ponad dwukrotnie poziom z 1989 r.

Spożycie artykułów zbożowych w różnych typach gospodarstw domowych

Dane w tabeli 6 obrazują przeciętne miesięczne spożycie artykułów zbożowych w podstawowych grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych w kolejnych latach okresu 1989–1995.

Analiza tych danych pozwala ocenić i porównać zmiany wskaźników konsumpcji *per capita* w gospodarstwach pracowniczych, pracowniczo-chłopskich, chłopskich, emerytów i rencistów, a w okresie 1993–1995 również w gospodarstwach osób bezrobotnych i prowadzących samodzielną działalność gospodarczą. Wymienione typy gospodarstw, mimo że charakteryzują się dość zróżnicowanym poziomem konsumpcji, łączą jednolite kierunki zmian w spożyciu szeregu artykułów zbożowych. W kolejnych latach przedstawianego okresu wszystkie gospodarstwa charakteryzowały się wzrostem konsumpcji makaronów, ryżu oraz wyrobów

Tabela 6.

Przeciętne miesięczne spożycie produktów zbożowych domowych na jedną osobę w poszczególnych typach gospodarstw domowych (w kg)

Produkty	Lata							1995	1995
	1989	1989	1990	1992	1993	1994	1995	1989	1990
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
gospodarstwa pracownicze									
Pieczywo	6,92	7,1	7,17	7,25	7,43	6,92	6,92	100	97
Wyroby ciastkarskie	0,24	0,15	0,2	0,22	0,22	0,22	0,23	96	153
Mąka	1,14	1,12	1,06	1,07	1,04	0,95	0,93	82	83
Kasza i płatki	0,23	0,18	0,18	0,18	0,2	0,18	0,19	83	106
Makaron	0,14	0,14	0,18	0,2	0,23	0,23	0,24	171	171
Ryż	1,15	0,12	0,15	0,17	0,19	0,17	0,17	113	142
gospodarstwa pracowniczo-chłopskie									
Pieczywo	8,33	8,35	8,27	8,17	8,75	8,19	7,97	96	95
Wyroby ciastkarskie	0,1	0,05	0,06	0,07	0,09	0,1	0,11	110	220
Mąka	2,09	2,14	2,05	2,14	0,3	2,01	1,91	91	89
Kasza i płatki	0,41	0,3	0,29	0,27	0,15	0,29	0,28	68	93
Makaron	0,1	0,07	0,09	0,1	0,24	0,15	0,16	160	229
Ryż	0,2	0,15	0,2	0,19	0,09	0,23	0,21	105	140
gospodarstwa domowe rolników									
Pieczywo	8,87	8,81	8,94	8,98	9,3	8,72	8,48	96	96
Wyroby ciastkarskie	0,09	0,04	0,06	0,06	0,08	0,09	0,09	100	225
Mąka	2,48	2,51	2,41	2,25	2,46	2,34	2,11	85	84
Kasza i płatki	0,46	0,33	0,34	0,31	0,36	0,32	0,33	72	100
Makaron	0,13	0,08	0,1	0,1	0,16	0,15	0,17	131	213
Ryż	0,2	0,16	0,2	0,2	0,25	0,22	0,21	105	131
gospodarstwa pracujących na własny rachunek									
Pieczywo					6,62	6,19	6,16		
Wyroby ciastkarskie					0,28	0,28	0,29		
Mąka					0,93	0,84	0,89		
Kasza i płatki					0,22	0,18	0,21		
Makaron					0,24	0,23	0,25		
Ryż					0,2	0,17	0,19		
gospodarstwa emerytów i rencistów									
Pieczywo	8,49	8,42	8,51	8,4	8,99	8,28	8,36	98	99
Wyroby ciastkarskie	0,25	0,14	0,21	0,21	0,24	0,25	0,26	104	186
Mąka	2,06	1,91	1,84	1,8	1,93	1,86	1,8	87	94
Kasza i płatki	0,57	0,41	0,42	0,4	0,5	0,47	0,46	81	112
Makaron	0,23	0,2	0,26	0,28	0,34	0,33	0,36	157	180
Ryż	0,33	0,28	0,35	0,35	0,41	0,37	0,36	109	129

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Budżetów gospodarstw domowych w 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995.

ciastkarskich. W 1995 r. poziom konsumpcji tych produktów bardzo wyraźnie przekroczył stan z 1989 r.

We wszystkich grupach gospodarstw, mimo pewnych wahań w poszczególnych latach analizowanego okresu, spożycie pieczywą utrzymywało się praktycznie na niezmiennym poziomie. Bardzo wyraźnie spadła natomiast konsumpcja mąki. W rezultacie przeciętne zużycie mąki w gospodarstwach domowych w 1995 r. było od 6 do 17% niższe niż w 1989 r.

We wszystkich typach gospodarstw wystąpiła w badanych latach również znaczna redukcja konsumpcji kasz i płatków zbożowych. Największy spadek, bo prawie 1/3, wystąpił w gospodarstwach pracowniczo-chłopskich.

Wyniki badań budżetów dowodzą, że grupy społeczno-ekonomiczne gospodarstw domowych różnią się pod względem poziomu i struktury przeciętnego spożycia produktów zbożowych. W 1995 r., podobnie jak w latach poprzednich, szczególną cechą gospodarstw pracowniczych było niższe, w porównaniu z pozostałymi grupami gospodarstw, spożycie większości produktów zbożowych. Jedynie w spożyciu makaronu i wyrobów ciastkarskich wyprzedzały one gospodarstwa pracowniczo-chłopskie i rolników, a w przypadku pieczywa gospodarstwa pracujących na własny rachunek.

Wyniki badań budżetów informują też o relatywnie wysokim spożyciu pieczywa i artykułów zbożowych w gospodarstwach rolników oraz emerytów i rencistów. W gospodarstwach wiejskich ma to swą główną przyczynę w sytuacji dochodowej tej grupy. Spadek dochodów realnych, który wystąpił w pierwszym okresie urynkwienia gospodarki, stosunkowo w największym stopniu dotknął tę grupę społeczną. Gospodarstwa emerytów w odróżnieniu od pozostałych charakteryzują się specyficzną strukturą demograficzną. Są to małe gospodarstwa domowe, składające się przede wszystkim z osób dorosłych. Wiadomo, że ilość spożywanej żywności, w tym i artykułów zbożowych, maleje w miarę wzrostu wielkości gospodarstwa domowego, co jest spowodowane spadkiem dochodów na osobę.

Podsumowanie i wnioski

W wyniku analizy spożycia zbóż i przetworów zbożowych na podstawie danych bilansowych i wyników badań budżetów gospodarstw domowych zaobserwowano w latach 1989–1995 następujące zjawiska, które można uznać za pierwsze oznaki ogólniejszych prawidłowości:

1. Przekształcenia społeczno-gospodarcze związane z wprowadzaniem gospodarki rynkowej w sferze rynku zbożowego spowodowały obniżenie krajowego popytu na zboża. Redukcja dotyczyła przede wszystkim zużycia paszowego.

2. W okresie przed urynkwieniem gospodarki żywnościowej zmiany konsumpcji produktów zbożowych podobnie jak i większości artykułów spożywczych

powodowane były głównie ograniczeniami po stronie podaży. Po 1989 r. poziom spożycia determinowany był przede wszystkim siłą nabywczą konsumentów. Obniżenie dochodów realnych wpłynęło na wzrost jednostkowego spożycia produktów zbożowych.

3. Coraz większą rolę w spożyciu artykułów zbożowych zaczynają odgrywać czynniki pozaekonomiczne. Rozwój nowoczesnych technologii spowodował jakościowy skok w produkcji przetworów zbożowych i obrocie nimi, objawiający się różnorodnością asortymentu i ciągłością dostaw produktów do sieci detalicznej. Zmiany te bez wątpienia wpłynęły na racjonalizację zakupów i konsumpcji.

4. Poziom i struktura konsumpcji produktów zbożowych były w analizowanym okresie bardzo wyraźnie zróżnicowane w poszczególnych grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych. Najwyższą konsumpcją charakteryzowały się gospodarstwa rolników oraz emerytów i rencistów. Najniższe spożycie występowało natomiast w gospodarstwach pracowniczych.

5. Wydatki na artykuły zbożowe stanowiły ważną pozycję w budżecie gospodarstw domowych. W badanym okresie ich udział w strukturze wydatków na żywność wzrósł we wszystkich grupach gospodarstw domowych i ukształtował się na poziomie 10–15%. Zmiany struktury budżetu w obrębie produktów zbożowych polegały na systematycznym spadku odsetka wydatków na artykuły mniej przetworzone. Wzrósł natomiast udział środków przeznaczonych na wyroby ciastkarskie i makaron.

Literatura

- FARKOWSKI Cz., 1989: Zużycie zbóż w Polsce. [W:] *Gospodarka zbożowa w Polsce*. Wyd. SGGW, Warszawa.
- REJMAN K., SAWICKA B., 1996: Zmiany poziomu i struktury spożycia żywności w Polsce w procesie przejścia do gospodarki rynkowej i procesów integracyjnych. [W:] *Rolnictwo w procesie integrowania Polski z Unią Europejską*, Tom IV, Wyd. SGGW Warszawa.
- KARWOWSKI J., 1995: Społeczne, ekonomiczne i technologiczne czynniki chłonności rynku wyrobów żywnościowych. [W:] *Technologiczne elementy strategii rynku żywnościowego*. PTTŻ, Warszawa
- KRAMER J., 1993: *Konsumpcja. Prawidłowości, struktura, przyszłość*. PWE, Warszawa.

Changes in Consumption of Cereals and Cereal Products in Poland in the Years 1989–1995

Abstract

The paper focuses on the analysis of changes in the volume and structure of consumption of cereals and cereal products in Poland in the years 1989–1995. The study consists of two parts. The first one, on the basis of balance sheet data, points out to the tendencies in consumption and using cereals. The other one gives a detailed evaluation of changes in consumption of cereal products in various types of households.

The research concluded that socio-economic transformations connected with introducing market economy had an impact on the increase of per unit consumption of cereal products.

The level and structure of consumption of cereal products was differentiated in particular types of households. The highest consumption was to be found in farmers households and in the households of pensioners and the retired whereas the lowest in employees households.

In the period under study, the share of expenditures on cereal products in the structure of food expenditures rose in each group of households. Expenditures on less processed products dwindled gradually. However, the share of means spent on confectionery and pasta went up.